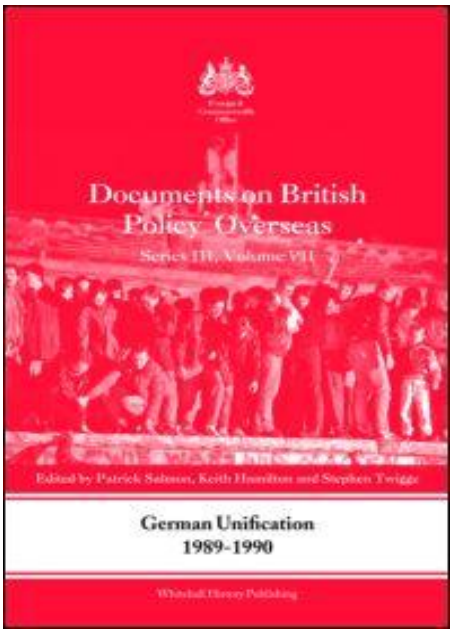
Mezei Géza
Német egység vagy európai egység? Diplomáciai alkudozások Németország jövőjéről 1989-ben

(SALMON, P., HAMILTON, K., TWIGGE, S. R. (eds.): German Unification 1989-90.)

„Szeretlek Európa/Földnek sója/
Vén gazemberek játéka a szívem"
(Cseh Tamás-Beremányi Géza)

A brit Külügyminisztérium szeptember elején érdekes dokumentumkötetet jelentetett meg, hogy illusztrálja, milyen szerepet játszott a sorsdöntő 1989-es és 90-es év során a Foreign Office a német egyesítésben. Mintegy a berlini fal ledöntésének huszadik évfordulójára készülve publikálták éppen most – a szokásos harminc év helyett – a diplomáciai iratokat. A kötet a „történelmi percepciók és reflexek foglyaként" ábrázolt Thatcher asszony és a nagyobb valóságérzékről tanúskodó brit külügyi hivatalnokok küzdelmét mutatja be – és a „valóság beszéltetésével" kísérli meg helyreállítani a Foreign Office megrendült tekintélyét, amelyre a német kérdésben sokáig a „Vaslady" árnya vetült.

A közzétett diplomáciai iratok Európaszerte nagy médiaérdeklődést keltettek, ám a hangzatos címek ellenére nem közölnek sok új tényt – inkább csak árnyalják ismereteinket a brit (és európai) döntéshozatal korabeli kulisszatitkairól. Az elmúlt évtizedben már sokat olvashattunk a nyugati döntéshozók és Gorbacsov gyakran aggodalmat és tanácstalanságot tükröző, helyenként nyers megfogalmazásaiból, amelyek kivált a német hatalomtól való „fortélyos félelemből" fakadtak. (Lásd mindenekelőtt Zelikow, P.-Rice, C:. *Germany Unified and Europe Transformed, A Study in Statecraft*. Harvard University Press, Cambridge, 1997; Moravcsik A.: *The Choice for Europe*, Cornell University Press, 1998; Mezei G.: *Helyreállított Európa,* Osiris, Budapest, 2001.) Persze aligha lehetett másképp, hiszen az 1989-ben váratlanul felgyorsult történelem felkészületlenül érte Európa meghatározó hatalmainak vezetőit.

Mostanában sokan próbálják egyfajta ideológiai prizmán keresztül bemutatni a német újraegyesítés – váratlan fordulatokban gazdag – folyamatát. Szerintem e történet lényegében egy bonyolult diplomáciai alku eredménye volt – megkésett békerendezésként értelmezhető, amely felszámolta Hitler és Sztálin örökségét az európai kontinensen.

Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a legyőzött Németország az európai hidegháború legfontosabb tétjét, majd e háború legfőbb csataterét jelentette. Amikor a negyvenes évek végére a nyugati hatalmak politikájában kikristályosodtak a német probléma kezelésének általános elvei, szándékuk nem pusztán az volt, hogy az újdonsült szövetségi köztársaságot megvédjék a sztálini Szovjetunió hatalmi törekvéseivel szemben. Egyúttal azt is meg kellett akadályozniuk, hogy a nyugatnémet állam túlságosan függetlenné vagy hatalmassá váljon (kettős feltartóztatás elve).

Dean Acheson amerikai külügyminiszter szavaival: „Németország nem válhat a mérleg nyelvévé az európai hatalmi egyensúlyi rendszerben; egyértelműen a Nyugathoz kell kapcsolni, s a nyugat-európai együttműködés rendszerébe ágyazni, hogy képtelen legyen a bajkeverésre." E politikát kiegészítette Konrad Adenauer kancellár azon törekvése, hogy a németeket visszavonhatatlanul az európai államok közösségéhez kapcsolja, s ezzel megvédje a német nemzetet „saját történelmének démonaitól". A bonni köztársaság nyugat-európai integrációjának szorgalmazása ekképpen arra is szolgált (a Foreign Office 1951-ből származó emlékirata szerint), hogy a „németeket demokratikusabbá, jó állampolgárokká változtassák, mégpedig nem magánzárkára ítélve és önszorgalmukban bízva, hanem egy jó nevű klub tagjaivá fogadva őket".

Egyebek közt ez is magyarázza a nyugati hatalmak fenntartásait a Németország semlegesítését célzó korabeli tervekkel szemben. Az ilyen törekvések (például az 1952. márciusi Sztálin-jegyzék vagy az 1953-as Berija-kezdeményezés) a nyugati politikusokban mindig felidézték a „Rapallo-szindróma" vagy „Tauroggen szelleme" feléledését, a Kelet és Nyugat között ingázó, bizonytalan és kiszámíthatatlan német politika feltámadásának rémképét. Azzal, hogy a nyugatnémeteket teljes mértékben bevonták az európai intézményekbe, a „jó nevű klub" tagjai ellenőrzési lehetőséget kaptak a kezükbe, s így enyhült azon félelmük, hogy a tekintélyes német erőt Moszkva esetleg gonosz utakra csábíthatja.

Ezzel párhuzamosan, az Európa-építés keretében a páneurópai elit negyven éven keresztül próbálta gyógyítani a francia–német-szembenállás sebeit. (Bár ez sem volt teljesen egyenrangú házasság: a történelmi önvád okán a németek hosszú ideig a legnagyvonalúbban állták az európai integrációs projekt számláját, s aligha meglepő, hogy annak idején De Gaulle tábornok az európai egységet szemléletesen olyan fogatként jellemezte, amelynek „kocsisa francia és német a ló".)

A szövetséges hatalmaknak a második világháború végén időlegesnek szánt megállapodásai így valószínűtlen és meghatározatlan idejű *status quó*vá szilárdultak. Úgy látszott, hogy a hatalmi egyensúlyt Európa közepén csak a német egység feláldozásával lehet helyreállítani és fenntartani.

Amikor 1989 őszén kártyavárként összeomlott az NDK, Helmut Kohl kancellár Strasbourgban a „német önrendelkezés" elismerését kérte. Ezzel mindenekelőtt megrökönyödést keltett, hiszen ez a közösségi partnerek szemében vitathatatlanul a szövetséges hatalmak hatáskörébe tartozott: egyértelmű volt számukra, hogy a németek önmagukban nem határozhatják meg Németország sorsát! Mintha feledésbe merült volna az a tény, hogy a megosztottság purgatóriumára ítélt bonni köztársaság stabil és sikeres demokráciának bizonyult. A berlini fal ledöntését követő hónapok különösen próbára tették az Európai Közösség tagállamainak kapcsolatait, főként a francia–német-tengelyt, s 1989 kaotikus, kiszámíthatatlan őszén sok nyugati politikus fedezte fel a hidegháborús stabilitás erényeit.

*

A közzétett diplomáciai iratokból is kiderül, hogy Thatcher asszony 1989 szeptemberében ekképpen vázolta Gorbacsovnak a Nyugat álláspontját: „Nagy-Britanniának és Nyugat-Európának nem érdeke Németország egyesítése... az egység ugyanis azt jelentené, hogy a háború után rögzített határok módosulnak, és ezt nem engedhetjük meg, mivel ez a fejlemény aláásná a nemzetközi helyzet egészének stabilitását, ami fenyegető lehet biztonságunkra nézve. Nem érdekünk az sem, hogy Kelet-Európa destabilizálódjon, illetve hogy a Varsói Szerződés szétzilálódjon. A belpolitikai változásokra természetesen mindegyik kelet-európai ország megérett, de ez egyes országokra jobban érvényes, mint másokra. Mi mindenesetre abban vagyunk érdekeltek, hogy e változások szigorúan az országokon belül történjenek, nem fogunk be-

avatkozni az eseményekbe, nem akarjuk gyorsítani a kommunizmus térvesztését Kelet-Európában, és nem teszünk egyetlen olyan lépést sem, amely a Szovjetunió biztonsági érdekeit veszélyeztetné."

Ebből is kitűnik, hogy a brit miniszterelnök számára Gorbacsov politikai jövője és az európai hatalmi rend stabilitása (ez pedig nyilvánvalóan a német megosztottságon nyugodott) fontosabb volt a német újraegyesítésnél. Annál is inkább, mert Thatcher a nemzetközi szintéren szinte saját felfedezettjének tekintette Gorbacsovot, akivel majdhogynem baráti kapcsolatot alakított ki, s tartott attól, hogy a túlságosan gyors keletnémet összeomlás meggyengíti majd Gorbacsov hazai politikai bázisát, ezzel pedig veszélyezteti a szovjet vezető kelet-európai reformtörekvéseit. Margaret Thatcher Németország-képét (és a németekkel szembeni zsigeri fenntartásait) viszont leginkább a harmincas-negyvenes évek történelme alakította, s Kohl kancellárral sem sikerült bizalmi viszonyt kialakítania, bármennyire törekedett is erre a német politikus. Jellemző, hogy a berlini fal megnyitásának estéjén a nyugtalan Thatcher asszonyt külügyi tanácsadója, Sir Percy Cradock megpróbálta emlékeztetni arra, hogy „szélesebb értelemben véve, ami most Berlinben történik, az a Nyugat óriási győzelmét tükrözi, s azon elvekét is (szabadság, önrendelkezés), amelynek Ön volt a legprominensebb képviselője". Persze a brit miniszterelnököt valójában nem a demokratikus elvek győzelme zavarta, hanem sokkal inkább a *német* szabadság és önrendelkezési jog lehetősége. Gorbacsov az SZKP Politikai Bizottsága előtt 1989 novemberében mindenesetre így fordította le az üzenetet: „A Nyugat nem óhajtja a német egységet, de azt akarja, hogy mi akadályozzuk meg azt, mégpedig azért, hogy ez összeütközéshez vezessen az NSZK-val – így kiküszöbölvén egy jövőbeni »összeesküvés« lehetőségét a Szovjetunió és Németország között."

Gorbacsov ráadásul úgy vélte, hogy „1989" a félbeszakadt 1968 folytatása lehet. A prágai tavasz illúzióit azonban Kelet-Európában már régen elvetették, csak Gorbacsov (és talán a német szociáldemokraták) tartották életben őket. Lehetséges persze, hogy – a hegeli „ész cseléhez" hasonlóan – a gorbacsovi ábránd nagy mértékben hozzájárult a kelet-európai átalakulás sikeréhez és a német egység megvalósulásához. De lehetséges az is, hogy – miképp XVI. Lajos a francia forradalom idején – csak tanácstalanul sodródott az eseményekkel. Akárhogy is, titkárának, Anatolij Csernyajevnek feljegyzései szerint Gorbacsov ez idő tájt gyakran úgy érezte, hogy „véglegesen kicsúszik a gyeplő a kezéből... s nincs elképzelése arról, merre tartunk". Ráadásul, ahogyan azt Jegor Gajdar könyvéből tudjuk, Gorbacsov alkupozícióját ekkor már mindinkább korlátozta a Szovjetuniót fenyegető államcsőd, s az, hogy az ország működőképességét csak nyugati (és főként német) hitelekkel lehetett fenntartani.

1989. november 9. után még mindenki csak fokozatos és hosszú távon végrehajtandó egyesítésre gondolt. „A német egységnek az összeurópai folyamatok végső eredményének kell lennie, és csak az új Európa felépülte után valósulhat meg" - oktatta Gorbacsov 1989 decemberében Genscher külügyminisztert, miután Kohl kancellár meghirdette az egységet távlati célul kitűző tízpontos programját. E program egyik legfontosabb alkotórészeként - a keletnémet szabad választások után - „konföderatív struktúrák" kialakítását ígérte. Jellemző ebből a szempontból a korabeli bonni brit követ feljegyzése 1990 januárjából: „A német kancellár első ízben ismerte el, hogy biztosan eljő majd a német egység, azonban lehetséges dátumként csak 1995 tavaszát nevezte meg".

Persze nem csak a politikusok törekedtek arra, hogy valamilyen formában fennmaradjon a külön keletnémet állam. „Tartok e kettőből eggyé egyszerűsített Németországtól, és megkönnyebbülnék, ha - akár a németek éleslátása, akár a szomszédok elutasítása miatt nem születne meg (...), aki ma választ keres a német kérdésre, annak Auschwitzra is gondolnia kell" - figyel-

meztetett a magányos szkeptikus, Günter Grass 1990 eufórikus tavaszán. De a néphangulat Németországban túlságosan türelmetlen volt, Kohl pedig túlságosan ügyes politikus ahhoz, hogy sokáig szembeszálljon vele. Az új keletnémet vezetés és Gorbacsov is „a két német állam konföderációját" javasolta - a polgárok azonban többet akartak: 1990 januárjában már naponta kétezren választották a másik Németországot. Az összeomlást adminisztráló keletnémet kormánynak azonnali gazdasági segélyre volt szüksége a túléléshez, s ezzel Bonn óriási befolyáshoz jutott az egyesítés ütemének meghatározásában. 1990. január végén már az elkeseredett reformkommunista miniszterelnök Modrow is arról tájékoztatta Gorbacsovot, hogy „lehetetlenné vált a demokratikus köztársaság fenntartása".

Ahogyan Willy Brandt a keleti politika kialkudása idején, Kohl kancellár is közvetlenül a szovjet vezetéshez fordult, és leginkább Gorbacsovval tárgyalt, hogy megszerezze Moszkva beleegyezését a német önrendelkezéshez. Mitterrand elnök azonban nem nézte jó szemmel ezt a sietséget és Kohl egyoldalú lépéseit, s 1990 januárjában arra figyelmeztette Genscher külügyminisztert: „ha az európai egység nem élvez elsőbbséget a német egységgel szemben, Németországnak hamarosan Franciaország, Nagy-Britannia és Oroszország hármas szövetségével kell szembenéznie... s ennek előbb-utóbb háború lesz a vége".

London ugyancsak gyanakodott a németek indítékaira. Thatcher úgy vélte: „még legalább újabb negyven év kell, mire a britek bíznak majd a németekben". Azt is meglehetősen rossz néven vette, hogy a keletnémet tüntetők transzparensein a „Wir sind das Volk" (Mi vagyunk a nép) egy idő után a „Wir sind ein Volk" (egy nép vagyunk) felirattá alakult.

*

Az EK 1989. decemberi, strasbourgi csúcstalálkozójának díszvacsoráján az ünneprontó Thatcher asszony azt hangoztatta: „hiába vertük meg kétszer a németeket, most ismét itt vannak". A keserű Mitterrand elnök pedig arról panaszkodott négyszemközti megbeszélésen a brit miniszterelnöknek, hogy „az oroszok nem tudnak tenni semmit, hogy megállítsák a németeket, Washington pedig nem akar tenni semmit. Így csak Franciaország és Nagy-Britannia marad, s attól tartok, hogy hamarosan elődeink helyzetébe kerülünk, akiknek a harmincas években nem sikerült megfelelő választ találniuk a németek állandó nyomásgyakorlására".

A ravasz Mitterrand tehát ugyanúgy megrémült a kirajzolódó német egység távlatától, mint brit kollégája, ám az 1990. március 18-i, sorsdöntő keletnémet választások után gondja volt rá, hogy a német partnerrel busásan megfizettesse az elkerülhetetlenbe való beleegyezését. Az ellentételt a monetáris unió tervének német elfogadása jelentette – hiszen a francia diplomácia egyik legfőbb törekvése éppen az volt, hogy a monetáris unió megteremtésével enyhítse a Bundesbank akkoriban szinte kizárólagos uralmát Európa pénzügyei fölött. Vagy ahogyan Mitterrand kabinetfőnöke, Jacques Attali nyersen megfogalmazta: „A monetáris unió központi célja, hogy megszabaduljunk a német márkától."

Ezért aligha véletlen, hogy – az Európai Közösség, majd Unió bővítése helyett – a monetáris unió terve vált a kilencvenes évtized meghatározó európai programjává, és az euró elképzelése olyan formában született újjá, amely egyértelműen politikai célokat szolgált. E terv nyilvánvaló kapcsolatban állt a német újraegyesítéssel, és sajátos német–francia-kompromisszumot testesített meg: „Az egész Németországot Kohl kancellárnak, cserébe a Deutschmark felét Mitterrand elnöknek" – hangzott annak idején a félig ironikus politikai diktum.

Jellemző, hogy – a francia diplomáciával ellentétben – Thatcher asszonynak nem volt megfelelő európai stratégiája, olyan terve, amely enyhíthette volna az újraegyesített Németországtól való lappangó félelmét. Az európai ügyekben meglehetősen

járatlan brit miniszterelnök a monetáris unió tervét is csak a „német zsarolás" eszközének tekintette, hogy azzal a „németek egész Európát uralmuk alá hajtsák".

Hogy mennyire a hatalmi játszma – s nem az ideológia – határozta meg a kelet-közép-európai fordulat idején a döntéshozók motivációit, jól tükrözi a Foreign Office politikai igazgatójának, Robert Coopernek az állásfoglalása 1990 januárjából. A brit külpolitika tervezői előtt elpanaszolta, hogy „jelenleg az Egyesült Királyság abban a furcsa helyzetben van, hogy kapcsolataink egy hanyatló hatalommal (Szovjetunió) sohasem voltak jobbak, mint manapság, ám egy felemelkedő hatalommal (Németország) meglehetősen vegyesek... Németországot Nyugaton kell lehorgonyoznunk – ez valószínűleg egyáltalán nem lesz nehéz –, de egyúttal a [brit] pozíciót is meg kellene erősítenünk Németországban. Ezt a Franciaországhoz való fokozott közeledéssel nem lehet kiváltani. Különben sem árt jóban lenni azzal, aki nagyban játszik." Kohl nagyban játszott, és nyert.

1990 szeptemberében, a korlátlan német szuverenitást helyreállító, a „kettő plusz négy"-nek nevezett tárgyalásokat lezáró új Németország-szerződés moszkvai aláírási ceremóniáján az utolsó keletnémet miniszterelnök, Lothar de Maizière emlékeztette Gorbacsovot alig egy évvel korábbi, Honeckerhez intézett figyelmeztetésére: „aki késlekedik, azt megbünteti az élet". Gorbacsov keserűen és lemondóan nevetett: „igen, de tudja-e, hogy mindannyian túlságosan későn érkeztünk".

(Első közlésben megjelent az *Élet és Irodalom*, (LIII. évfolyam 40. szám) 2009. október 2-i számában.)

P. Salmon, K. Hamilton, S. R. Twigge (eds.): *German Unification 1989-90. Documents on British Policy Overseas, Series III., volume VII.*, Routledge, London, 2009., pp. 592. ISBN**:** 978-0-415-55002-4